

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses
(2. Majjhimapaṇṇāsa-tīkā)

3. The Chapter on Wanderers (3. Paribbājakavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses

3. Paribbājakavaggo

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. Tatthāti ekapuṇḍarīkasaññite paribbājakārāme. Anāgatapubbo lokiyasamudāhārasena “cirassaṃ kho, bhante”tiādinā vuccati, ayaṃ panettha āgatapubbataṃ upādāya tathā vutto. Bhagavā hi kesañci vimuttijananatthaṃ, kesañci indriyaparipākatthaṃ, kesañci visesādhigamatthaṃ kadāci titthiyārāmaṃ upagacchati. Ananuññāya tathavāti ananujānitabbe tathavā. Anujānitabbaṃ siyā anaññātassa ñeyyassa abhāvato. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ bhagavato ñāṇaṃ, yāvatakañca bhagavato ñāṇaṃ tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Tenevāha - “na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamañānitabba”ntiādi. Sabbaññutaññāṇena hi bhagavā āvajjetvā pajānāti. Vuttañhettaṃ “āvajjanapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa”nti. Yadi evaṃ “camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhaṃ nāgo samāhito”ti idaṃ suttapadaṃ kathanti? Vikkhepābhāvadīpanapadametaṃ, na anāvajjanenapi ñāṇānaṃ pavattiparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vitthārato vuttameva.

186. Yāvadevāti idaṃ yathāruci pavatti viya aparāparuppattipi icchitabbāti tadabhāvaṃ dassento āha - “sakiṃ khīṇānaṃ āsavānaṃ puna khepetabbābhāvā”ti. Paccuppannañānanaguṇanti idaṃ dibbacakkuññāṇassa paribhaṇḍaṇṇaṃ anāgataṃsaññānaṃ anādiyitvā vuttaṃ, tassa pana vasena anāgataṃsaññānaguṇaṃ dassetīti vattabbaṃ siyā.

Gihiparikkhāresūti vatthābharaṇādīdhanadhaññādīgihiparikkhāresu. Gihiliṅgaṃ pana appamāṇaṃ, tasmā ghibandhanaṃ chinditvā dukkhassantakarā hontiyeva. Sati pana dukkhassantakiriyāya gihiliṅge te na tiṭṭhantiye vāti dassento “yepī”tiādimāha. Sukkhāpetvā samucchinditvā. Arahattaṃ pattadivaseyeva pabbajanaṃ vā parinibbānaṃ vāti ayaṃ nayo na sabbasādhāraṇoti āha “bhūmadevatā pana tiṭṭhanti”ti. Tattha kāraṇavacanaṃ “nilīyanokāsassa atthitāyā”ti. Araññapabbatādīpavivekaṭṭhānaṃ nilīyanokāso. Sesakāmabhaveti kāmaloke. Laḍḍitajanassāti ābharaṇālaṅkāranaccagītādivasena vilāsayuttajanassa.

Sopīti “so aññatra ekenā”ti vutto sopi. Karato na kariyati pāpanti evaṃ na kiriyaṃ paṭibāhati. Yadi attānaṃyeva gahetvā katheti, atha kasmā mahāsatto tadā ājīvakapabbajjaṃ upagacchīti āha “tadā kirā”tiādi. Tassapīti na kevalaṃ aññesaṃ eva pāsaṇḍānaṃ, tassapi. Vīriyaṃ na hāpesīti tapojigucchavādaṃ samādiyitvā titho virāgatthāya taṃ samādiṇṇavattaṃ na pariccaji, satthusāsaṇaṃ na chaḍḍesi. Tenāha - “kiriya vādī hutvā sagge nibbattati”ti.

Tevijjavacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

2. Aggīvacchasuttavaṇṇanā

187. Lokassa sassatatāpavattipaṭikkhepavasena pavatto vādo ucchedavādo eva hotīti sassataggābhāve ucchedaggābhāvato puna paribbājakena “asassato loko”ti vadantena ucchedaggāho pucchito, bhagavatāpi so eva paṭikkhattoti āha “dutiye nāhaṃ ucchedadiṭṭhiko”ti. Antānantikādivasenāti ettha antānantikaggahaṇena antavā loko anantavā lokoti imaṃ vādadvayamāha. Ādi-saddena “taṃ jīvaṃ taṃ sarīra”ntiādivādacatukkaṃ saṅgaṇhāti, itaraṃ pana dvayaṃ sarūpeneva gahitanti. Paṭikkhepo veditabboti “tatiye nāhaṃ antavādiṭṭhiko, catutthe nāhaṃ anantavādiṭṭhiko”ti evamādinā paṭikkhepo veditabbo. “Hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti ayampi sassatavādo, so ca kho aparantakappikavasena, “sassato loko”ti pana pubbantakappikavasenāti ayametesam viseso. “Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti ayampi ucchedavādo, so ca kho sattavasena, “asassato loko”ti pana sattasaṅkhāravasenāti vadanti.

189. Sappatibhayaṃ uppajjanato saha dukkhenāti sadukkham. Tenāha “kilesadukkhenā”tiādi. Tesamyevāti kilesadukkhavipākadukkhānaṃyeva. Saupaghātakanti sabādhama. Saupāyāsanti sapaṛissamaṃ saupatāpaṃ sapīlaṃ. Sapaṛilāhanti sadaratham.

Kiñci diṭṭhigatanti imā tāva aṭṭha diṭṭhiyo mā hontu, atthi pana, bho gotama, yaṃ kiñci diṭṭhigataṃ gahitaṃ. Na hi tāya diṭṭhiyā vinā kañci samayaṃ pavattetuṃ yujjati adhippāyena pucchati. Apaviddhanti samucchedappahānavasena chaḍḍitaṃ. Paññāya diṭṭhanti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya bhagavatā paṭividdham. Yattha uppajjanti, taṃ sattaṃ mathenti sammaddantīti mathitāti āha “mathitānanti tesamyeva vevacana”nti. Kañci dhammanti rūpadhammaṃ arūpadhammaṃ vā. Anupādiyitvāti aggahetvā.

190. Na upetīti saṅkham na gacchatīti atthoti āha “na yujjati”ti. Anujānitabbam siyā anupādāvimuttassa kañcipi uppattiyā abhāvato. “Evaṃ vimuttacitto na upapajjati”ti kāmañcetaṃ sabhāvapavedanaṃ parinibbānaṃ, eke pana ucchedavādinā “mayampi ‘satto āyatim na upapajjati’ti vadāma, samaṇo gotamopi tathā vadatī”ti ucchedabhāveyeva paṭiṭṭhahissanti, tasmā bhagavā “na upapajjati kho vaccha na upetī”ti āha. “Upapajjati”ti pana vutte sassatameva gaṇheyyāti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. Appaṭiṭṭhoti ucchedavādādivasena paṭiṭṭhārahito. Anālabhoti tesamyeva vādānaṃ olambārammaṇassa abhāvena anālambo. Sukhapavesanaṭṭhānanti tesaññeva vādānaṃ sukhapavesanokāsaṃ mā labhatūti. Ananuññāya ṭhatvāti “na upapajjati”tiādinā anujānitabbāya paṭiññāya ṭhānahu. Anuññampīti anujānitabbampi dutiyapañham paṭikkhipi. Pariyatto pana dhammo atthato paccayākāro evāti āha “dhammoti paccayākāradhammo”ti. Aññattha payogenāti imamahā niyyānikasāsanaññāsmiṃ micchāsamaye pavattappayogena, aniyānikam vividham micchāpaṭipattiṃ paṭipajjantenāti attho. “Aññavādiyakenā”tipi pāṭho, paccayākārato aññākārādīpakaācariyavādaṃ paggayha tiṭṭhantenāti attho.

191. Appaccayoti anupādāno, nirindhanoti attho.

192. Yena rūpenāti yena bhūtopādādibhedena rūpadhammena. Taṃ rūpaṃ tappaṭibaddhasamyojanappahānena khīṇāsava-tathāgatassa pahīnaṃ anuppattidhammataṃ āpannaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ “anuppādadhamma”ntiādi. Aññesaṃ jānanāya abhāvaguṇatāya guṇagambhīro. “Ettakā guṇā”ti pamāṇaṃ gaṇhituṃ na sakkuṇeyyo. “Īdisā etassa guṇā”ti pariyogāhituṃ asakkuṇeyyatāya

duppariyogā!hoti. Dujjānoti agādhatāya gambhīro “ettakāni udaka!hakasatāni”tiādinā pametuṃ na sakkāti appameyyo, tato eva dujjāno. Evamevānti yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi guṇavasena, tasmā ayaṃ rūpādiṃ gahetvā rūpītiādivohāro bhavēyya, parinibbutassa pana tadabhāvā tathā paññāpetuṃ na sakkā, tato taṃ ārabba upapajjatītiādi na yujjēyya. Yathā pana vijjamāno eva jātavedo byattena purisena nīyamāno puratthimādidisaṃ gatoti vucceyya, na nibbuto, evaṃ khīṇāsavopīti dassento “evamevā”tiādimāha.

Aniccatāti ettha aniccatāgahaṇaṃ asāranidassanaṃ. Tena yathā so sālārukkho sākāpālāsādiāsārāpagamena suddho sāre patitṭhito, evamayaṃ dhammavinayo sāsavaśaṅkhātāasāravigamena lokuttaradhammasāre patitṭhitoti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Aggivacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. Saha kathā etassa atthīti sahakathī, “mayaṃ pucchāvasena tumhe vissajjanavasena”ti evaṃ sahapavattakathoti attho. Etasseva kathitāni, tattha paṭhame vijjāttayaṃ desitaṃ, dutiye agginā dassitanti tevijjavacchasuttaṃ aggivacchasuttanti nāmaṃ visesetvā vuttaṃ. Sīghaṃ laddhiṃ na vissajjenti, yasmā saṅkhārānaṃ niyatoyaṃ vināso anaññasamuppādo, hetusamuppannāpi na cirena nijjhānaṃ khamanti, na lahuṃ. Tenāha “vasātele ...pe... sujjhanti”ti. Pacchimagamaṇaṃ ñāṇassa paripākaṃ gatattā. Yaṭṭhiṃ ālambitvā udakaṃ tarituṃ otaranto puriso “yaṭṭhiṃ otaritvā udae patamāno”ti vutto. Kammaṭṭhavasena vitthāradesananti saṃkhittadesanaṃ upādāya vuttaṃ. Tenāha “mūlavasena cetthā”tiādi. Vitthārasadisāti kammaṭṭhavasena idha desitadesanāya mūlavasena desitadesanaṃ upādāya vitthārasadisā. Vitthāradesanā nāma natthīti na kevalaṃ ayameva, atha kho sabbāpi buddhānaṃ nippariyāyena ujukena niravasesato vitthāradesanā nāma natthi desanāññāṇassa mahāvisayatāya karaṇasampattiyā ca tajjāya mahānubhāvattā sabbaññutaññāṇassa. Sabbaññutaññāṇasamaṅgitāya hi avasesapaṭisambhidānubhāvītāya aparimitakālasambhataññāṇasambhārasamudāgatāya kadāci parikkhayānarahāya anaññasādhāraṇāya paṭibhānapaṭisambhidāya pahūtajivhāditanurūparūpakāyasampattisampadāya vitthāriyamānā bhagavato desanā kathaṃ parimitā paricchinā bhavēyya, mahākāruṇikatāya pana bhagavā veneyyajjhāsayānurūpaṃ tattha tattha parimitaṃ paricchinnaṃ katvā niṭṭhapeti. Ayañca attho mahāsīhanādasuttena dīpetabbo. Sabbaṃ saṃkhittameva attajjhāsayavasena akathetvā bodhaneyyapuggalajjhāsayavasena desanāya niṭṭhāpitattā. Na cettha dhammasāsanavirodho pariyāyaṃ anissāya yathādhammaṃ dhammānaṃ bodhitattā sabbalahuttā cāti.

194. Satta dhammā kāmāvacarā sampattasamādānaviratīnaṃ idhādhippetattā.

Aniyametvāti “sammāsambuddho, sāvako”ti vā niyamaṃ visesena akatvā. Attānameva...pe... veditabbaṃ, tathā hi paribbājako “tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo”ti āha.

195. Satthāva arahā hoti paṭipattiyā pāripūribhāvato. Tasmaṃ byākateti tasmaṃ “ekabhikkhupi sāvako”tiādinā suṭṭhu pañhe kathite.

196. Sampādakoti paṭipattisampādako.

197. Sekhāya vijjāyāti sekhalakkhaṇappattāya maggapaññāya sātisaṃsaṃ katvā karaṇavasena vuttā, phalapaññā pana tāya pattabbattā kammabhāvena vuttā. Tenāha “heṭṭhimaphalattayaṃ pattabba”nti. Imaṃ panettha aviparītamattaṃ pālito eva viññāyamānaṃ appatvivijjhanato vitaṇḍavādī “yāvatakaṃ sekkena pattabbaṃ, anuppattaṃ taṃ mayā”ti vacanalesam gahetvā “arahattamaggopi anena pattoyevā”ti vadati. Evanti idāni vuccamānāya gāthāya.

Kilesāni pahāya pañcāti pañcorambhāgiyasamyojanasaṅkhāte saṃkilese pahāya pajahitvā, pahānāhetu vā. Paripuṇṇasekhoti sabbaso vaḍḍhitasekhadhammo. Aparihānadhammoti aparihānasabhāvo. Na hi yassa phātigatehi sīlādidhammehi parihāni atthi, samādhimhi paripūrakāritāya cetovasippatto. Tenāha “samāhitindriyo”ti. Aparihānadhammattāva tthitatto.

Anāgāminā hi asekkabhāvāvahā dhammā paripūretabbā, na sekhabhāvāvahāti so ekantaparipuṇṇe sekho vutto. Etaṃ na buddhavacananti “maggo bahucittakkhaṇiko”ti etaṃ vacanaṃ na buddhavacanaṃ anantarekantavipākādānato, bahukkhattum pavattane payoanābhāvato ca lokuttarakusalassa, “samādhimānantarikaññamāhu, na pāraṃ diguṇaṃ yanti”ti evamādinī suttapadāni etassatthasādhakāni. Orambhāgiyasamyojanappahānena sekkhadhammaparipūribhāvassa vuttatāya attho tava vacanena virujjhatīti. Assa āyasmato vacchassa.

198. Abhiññā vā karaṇanti yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātāṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā karaṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ karaṇaṃ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahattaṃ. Ettha ca yasmā paṭhamasutte āsavakkhaya adhippeto, āsavā khīṇā eva, na puna khepetabbā, tasmā tattha “yāvadevā”ti na vuttaṃ. Idha phalasamāpatti adhippetā, sā ca punappunaṃ samāpajjīyati, tasmā “yāvadevā”ti vuttaṃ. Tato eva hi “arahattaṃ vā karaṇa”nti vuttaṃ. Tañhi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharanti”ti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa karaṇaṃ, tayidaṃ sabbasādhāraṇaṃ na hotīti sādhāraṇavasena naṃ dassento “arahattassa vipassanā vā”ti āha.

200. Paricaranti nāma vipakatabrahmacariyavāsattā. Pariciṇṇo hoti sāvakena nāma satthu dhamme kattabbā paricariyā sammadeva niṭṭhāpitattā. Tenāha “iti...pe...thero evamāhā”ti. Tesam guṇānanti tesam asekkhaguṇānaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Mahāvacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. Khananaṃ khatam, sūkarassa khatam ettha atthīti sūkarakhatā, sūkarassa vā imasmiṃ buddhuppāde paṭhamaṃ khatam upādāya sūkarakhatā, tāya. Evaṃnāmaketi evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake. Paṃsudhoteti dhotapaṃsuke. Otaritvā abhiruhitabbanti pakatibhūmito anekehi sopānaphalakehi otaritvā puna leṇadvāraṃ katipayehi abhiruhitabbaṃ.

Ṭhitakovāti mātulassa ṭhitattā tattha sagārasapatisavasaṇa ṭhitakova. Kiñcāpi sabba-saddo avisesato anavasesapariyādāyako, vatthuadhippāyānurodhī pana saddappayogoti tamatthaṃ sandhāya paribbājako “sabbam me nakkhamatī”ti āha. Yā loke manussaupapattiyotiādikā upapattiyo, tā anattasamudāgatā tattha tattheva sattānaṃ ucchiḍḍanato, tasmā samayavādīhi vuccamānā sabbā āyatim uppajjanaupapatti na hoti. Jalabubbulakā viya hi ime sattā tattha tattha samaye uppajjitvā bhijjanti, tesam tattha paṭisandhi natthīti assa adhippāyo. Tenāha “paṭisandhiyo”tiādi. Assa adhippāyaṃ muñcitvāti yenādhippāyena paribbājako “sabbam me nakkhamatī”ti āha, taṃ tassa adhippāyaṃ jānantopi ajānanto viya hutvā tassa akkhare tāva dosaṃ dassentoti padesasabbam sandhāya tena vuttaṃ, sabbasabbavisayaṃ katvā tattha dosaṃ gaṇhanto. Yathā loke kenaci “sabbam vuttaṃ, taṃ musā”ti vutte tassa vacanassa sabbantogadhattā musābhāvo āpajjeyya, evaṃ imassapi “sabbam me nakkhamatī”ti vadato tathā pavattā diṭṭhipi nakkhamatīti atthato āpannameva hoti. Tenāha bhagavā - “esāpi te diṭṭhi nakkhamatī”ti. Yathā pana kenaci “sabbam vuttaṃ musā”ti vutte adhippāyānurodhinī saddappavatti, tassa vacanaṃ muñcitvā tadaññesameva musābhāvo ñāyāgato, evamidhāpi “sabbam me nakkhamatī”ti vacanato yassā diṭṭhiyā vasena “sabbam me nakkhamatī”ti tena vuttaṃ, taṃ diṭṭhiṃ muñcitvā tadaññameva yathādhippetaṃ sabbam nakkhamatīti ayamatto ñāyāgato, bhagavā pana vādīvaro sukhumāya āṇiyā thūlaṃ āṇiṃ nīharanto viya upāyena tassa diṭṭhigataṃ nīharitum tassa adhippāyena avatvā saddavasena tāva labbhamānaṃ dosaṃ dassento “yāpi kho te”tiādimāha. Tena vuttaṃ - “assa adhippāyaṃ muñcitvā akkhare tāva dosaṃ dassento”ti.

Paribbājako pana yaṃ sandhāya “sabbam me nakkhamatī”ti mayā vuttaṃ, “ayaṃ so”ti yathāvuttadosapariharaṇatthaṃ tasmim atthe vuccamāne esa doso sabbo na hoti, evampi samaṇo gotamo mama vāde dosameva āropeyyāti attano ajjhāsayam niguhitvā yathāvuttadosaṃ pariharitukāmo “esā me”tiādimāha. Tattha tampaṃ tādīsamevāti yaṃ “sabbam me nakkhamatī”ti gahitaṃ vatthu, tampi tādīsameva bhaveyyāti. Ayañca sabbantogadhaditṭhi mayhampi diṭṭhivatthu, taṃ me khomeyyavāti. Yasmā pana “esāpi diṭṭhi tuyhaṃ nakkhamatī”ti yāpi diṭṭhi vuttā bhavatā gotamena, sāpi mayhaṃ nakkhamati, tasmā sabbam me nakkhamatevāti paribbājakassa adhippāyo. Tenāha - “taṃ pariharāmīti saññāya vadatī”ti. Tathā ca vakkhati “tasmāpi ucchedaditṭhi mayhaṃ nakkhamatī”ti. “Esā me diṭṭhi”ti yā ṭhitibhūtā diṭṭhi, tāya “sabbam me nakkhamatī”ti panettha sabbaggahaṇena gahitattā āha - “atthato panassa esā diṭṭhi na me khamatīti āpajjati”ti. Ayaṃ dosoti dassento āha “yassa panā”tiādi. Esāti diṭṭhi. Rucitanti diṭṭhidassanena abhinivisitvā rocatvā gahitaṃ. Tena hi diṭṭhiakkhamena arucitena bhavitabbanti sati diṭṭhiyā akkhamabhāve tato tāya gahitāya khomeyya rucceyya yathā, evaṃ sabbassa akkhamabhāveti aparabhāge sabbam khamati rucatīti āpajjati. Na panesa taṃ sampaṭicchati esā “sabbam me nakkhamatī”ti evaṃ vadanto ucchedavādī taṃ vuttanayena sabbassa khamanaṃ rucanaṃ na sampaṭicchati. Nāyena vuttamatthaṃ kathaṃ na sampaṭicchati āha “kevalaṃ tassāpi ucchedaditṭhiyā ucchedameva gaṇhātī”ti. Sabbesañhi dhammānaṃ āyatim uppādaṃ aruccitvā taṃ sandhāya ayaṃ “sabbam me nakkhamatī”ti vadati, ucchedaditṭhikesu ca ucchinnesu kuto ucchedaditṭhisabhāvoti.

Tenāti tena kāraṇena, yasmā idhekacce sattā idisaṃ diṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhanti, tasmāti vuttaṃ hoti. Pajahanakena vā cittena ekajjhaṃ gahetvā pajahanakehi

appajahanake niddhāretuṃ bhagavā “ato...pe... bahutarā”ti avocāti āha -
“pajahanakesu nissakka”nti yathā “pañcasīlehi pabhāvanā paññavantatārā”ti.
“Bahū”ti vatvā na kevalaṃ bahū, atha kho ativiya bahūti dassento “bahutarā”ti āha.
“Bahū hī”ti nayidaṃ nissakkavacanaṃ, atha kho paccattavacanaṃ. Kathaṃ hi-
saddoti āha “hi-kāro nipātamatta”nti. Anissakkavacanaṃ tāva tassa pajahanakānaṃ
bahubhāvato tepi parato “bahutarā”ti vucciyanti. Mūladassananti ye tādisaṃ
dassanaṃ paṭhamāṃ upādiyanti, tajjātikameva pacchā gahitadassanaṃ. Vijātiyañhi
paṭhamāṃ gahitadassanaṃ appahāya vijātiyassa gahaṇaṃ na sambhavati
viruddhassa abhinivesassa saha anavaṭṭhānato. Aviruddhaṃ pana mūladassanaṃ
avissajjitvā visayādibhedabhinnaṃ aparadassanaṃ gahetuṃ labbhati. Tenāha “ettha
cā”tiādi.

Tattha kiñcāpi ekaccasassatavādo sassatucchedābhinivesānaṃ vasena yathākkamaṃ
sassatucchedaggāhanajātiko, ucchedaggāhena pana sassatābhinivesassa taṃgāhena
ca asassatābhinivesassa virujjhanato ubhayatthapi “ekaccasassataṃ vā gahetuṃ na
sakkā”ti vuttaṃ, tathā “sassataṃ vā ucchedaṃ vā na sakkā gahetu”nti ca.
Mūlasassatañhi paṭhamāṃ gahitaṃ. Āyatanesupi yojetabbanti paṭhamāṃ
cakkhāyatanāṃ sassatanti gahetvā aparabhāge na kevalaṃ cakkhāyatanaṃ
sassataṃ, sotāyatanampi sassataṃ, ghānāyatanādiṃ sassatanti gaṇhātītiādinā
yojetabbaṃ. Āyatanesupīti pi-saddena dhātūnaṃ indriyānampi gāho daṭṭhabbo. Idaṃ
sandhāyāti “mūle sassata”ntiādinā vuttapaṭhamaggāhassa samānajātiyaṃ
aparaggāhaṃ sandhāya.

Dutiyavāre paṭhamavāre vuttasadisāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha ādīnaṃ
disvāti “yadi rūpaṃ sassataṃ siyā, nayidaṃ ābādhāya saṃvatteyya. Yasmā ca kho
idaṃ rūpaṃ asassataṃ, tasmā abhiñhapaṭipīḷanaṭṭhena udayavayavantatāya rūpaṃ
aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, sassatābhiniveso micchā”tiādinā tattha
sassatavāde ādīnaṃ dosaṃ disvā. Oḷārikanti tasmā paṭipīḷanaṭṭhena
ayāthāvaggāhatāya rūpaṃ na saṅhaṃ oḷārikameva. Vedanādinampi
aniccādhāvadassanaṃ rūpavedanāādināṃ samānayogakkhamattā. Vissajjetīti
pajahati.

Tisso laddhiyoti sassatucchedaekaccasassatadiṭṭhiyo. Yasmā sassatadiṭṭhikā vaṭṭe
rajjanassa āsannā. Tathā hi te olīyantīti vuccanti, bhavābhavadiṭṭhīnaṃ vasena
imesaṃ sattānaṃ saṃsārato sīsukkipanaṃ natthīti etāva tisso visesato gahetabbā.

Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātīti ettāvatā sassatadassanassa
appasāvajjatākāraṇamāha, vaṭṭaṃ assādeti, abhinandatīti iminā dandhavirāgatāya.
Tenāha “tasmā”tiādi. Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātīti iminā tāsu tāsu gatīsu
sattānaṃ saṃsaraṇaṃ paṭikkhipatīti dasseti, sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ
atthīti jānātīti iminā kammaphalaṃ. Kusalaṃ na karotīti iminā kammaṃ, akusalaṃ
karonto na bhāyatīti iminā puññāpuññāni sabhāvato jāyantīti dasseti. Vaṭṭaṃ
assādeti abhinandati tanninnabhāvato. Sīghaṃ laddhiṃ jahituṃ na sakkoti
vaṭṭupacchedassa aruccanato. Ucchedavādī hi tasmīṃ bhavē ucchedaṃ maññati.
Tato paraṃ idhalokaṃ paralokañca atthīti jānāti sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti
jānāti kammaphalavādībhāvato. Yebhuyyena hi ucchedavādī
sabhāvanīyatīyadicchābhinivesesu aññatrābhiniveso hoti. Sīghaṃ dassanaṃ pajahati
vaṭṭābhiratīyā abhāvato. Pāramiyo pūretuṃ sakkonto paccekabuddho hutvā,
lokavohāramatteneva so sammāsambuddho hutvā parinibbāyatīti yojanā. Asakkontoti
buddho hotuṃ asakkonto. Abhinīhāraṃ katvā aggasāvakādhāvassa abhinīhāraṃ

sampādetvā. Sāvako hutvāti aggasāvako mahāsāvako hutvā, tatthāpi tevijjo chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto vā sukkhavipassako eva vā buddhasāvako hutvā parinibbāyati. Sabbamidaṃ ucchedavādinō kalyāṇamittanissayena sammattaniyāmokkamane khippavirāgatādassanattamaṃ āgataṃ. Tenāha “tasmā”tiādi.

202. Kañjiyenevāti āraṇāḷena. Kañjiyasadisena ucchedadassanena. Pūritoti paripuṇṇajjhāsayo. Soti paribbājako. Appahāyāti abhinditvā. Viggahoti kalaho idameva saccaṃ, moghamaññanti aññamaññaṃ viruddhaggāhoti katvā. Vivādanti viruddhavādaṃ. Vighātanti virodhahetukaṃ cittavighātaṃ. Vihesanti viggahavivādanimittaṃ kāyikaṃ cetasikañca kilamathaṃ. Ādīnavaṃ disvāti etāsaṃ diṭṭhīnaṃ evarūpo ādīnavo, aniyyānikabhāvatāya pana sampati āyatiñca mahāādīnavoti evaṃ ādīnavaṃ disvā.

205. “Esohamasmi, eso me attā”tiādinā kāyaṃ anvetīti kāyanvayo, soyeva, tassa vā samūho kāyanvayatā, kāyapaṭibaddho kilesō. Tenāha “kāyaṃ...pe... attho”ti.

Asammissabhāvanti asaṅkarato vavatthitabhāvaṃ. Tena tāsāṃ yathāsakaṃ paccayānaṃ uppajjitvā vigamaṃ dasseti. Evañhi tāsāṃ kadāci paṅkaro natthi. Tenāha “tatrāyaṃ saṅkhepattho”tiādi. Sarūpaṃ aggahetvā “aññā vedanā”ti aniyamena vuttattā tameva vigamaṃ dassento “anuppannāva honti antarahitā vā”ti āha. Sarūpato niyamevā vuccamāne kāci anuppannā vā hoti, kāci antarahitā vāti. Cuṇṇavicuṇṇabhāvadassanattanti khaṇe khaṇe bhijjamānabhāvadassanattamaṃ.

Na kenaci saṃvadatīti kenaci puggalena saddhiṃ diṭṭhirāgavasena saṃkiliṭṭhacitto na vadati. Tenāha “sassataṃ gahetvā”tiādi. Na vivadatīti viruddhabhāvo hutvā na vivadatī. Parivattetvāti ucchedaṃ gahetvā ekaccasassataṃ gahetvā evaṃ vuttanayena tayopi vādā parivattetvā yojetabbā. Tena voharatīti tena lokavohārena lokasamaññaṃ anatidhāvanto satto puriso puggalotiādinā voharati, na pana ito bāhirakā viya abhinivisati. Tenāha “aparāmasanto”ti. Kañci dhammanti rūpādīsu ekaṃ dhammampi. Parāmāsaggāhena aggaṇhantoti “nicca”ntiādinā, “etaṃ mamā”tiādinā ca dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasitvā gahaṇena aggaṇhanto.

Katāvīti katakicco. So vadeyyāti khīṇāsavo bhikkhu ahaṅkāramamaṅkāresu sabbaso samucchinnesupi ahaṃ vadāmīti vadeyya. Tattha ahanti niyakajjhattasantāne. Mamanti tassa santakabhūte vatthusmiṃ lokanirulhe. Samaññanti tattha sukusalatāya loka samañña kusalo viditvā. Vohāramattenāti kevalaṃ paccekabuddho hutvā mahābodhipāramiyo pūretuṃ asakko sāvako hutvā desavohāramattena na appahīnataṇho viya andhaputhujjano abhinivesanavasena.

206. Sassatādīsūti sassatābhinivesādīsu. Tesāṃ tesāṃ dhammānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Sassataṃ abhiññāyāti sassatadiṭṭhiṃ samudayato atthaṅgamato assādato nissaraṇato abhivisiṭṭhāya paññāya paṭivijjhitvā. Pahānanti accantappahānaṃ samucchedaṃ. Rūpassa pahānanti rūpassa tappaṭibaddhasaññojanappahānena pahānaṃ. Anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṃ vimucci. “Āsavehi cittaṃ vimuccī”ti ettha kiñci aggahetvā asesetvā. Soḷasa paññāti mahāpaññādikā soḷasa paññā. Caturaṅgasamannāgatoti puṇṇauposaṭṭhādivasatā, kenaci anāmantiameva

anekasatānaṃyeva anekasahassānaṃ vā bhikkhūnaṃ sannipatitā, sabbesaṃ ehibhikkhubhāvena upasampannatā, chaḷabhiññatā cāti. Tenāha “tatrimāni aṅgāni”tiādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dīghanakhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. Dve māgaṇḍiyāti dve māgaṇḍiyanāmakā. Devagabbhasadisanti devānaṃ vasanaovarakasadisāṃ. Etaṃ vuttanti “bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake”ti etaṃ vuttaṃ. Na kevalaṃ taṃ divasamevāti yaṃ divasaṃ māgaṇḍiyo paribbājako tiṇasanthārakaṃ paññattaṃ, na kevalaṃ taṃ divasameva bhagavā yenaññataro vanasaṇḍo, tenupasaṅkamīti yojanā. Gāmūpacāreti gāmasamīpe. Saññāṇaṃ katvāti saññāṇaṃ katvā viya. Na hi bhagavato tassa saññāṇakaraṇe payojanaṃ atthi.

Samaṇaseyyānurūpanti samaṇassa anucchavikā seyyā. Pāsamsattho hi ayaṃ rūpa-saddo. Tenāha “imaṃ tiṇasanthāraka”ntiādi. Anākiṇṇoti viluḷito aghaṭṭito. Hatthapādasīsehi tattha tattha pahaṭena na calito abhinno, acalitattā eva abhinnaṃ attharaṇaṃ. Paricchinditvā paññatto viyāti ayaṃ chekena cittakārena cintetvā tulikāya paricchinnalekhāya paricchinditvā likhitā cittakataseyyā viya. Bhūnaṃ vuccati vaḍḍhitaṃ, taṃ hantīti bhūnahuno. Tenāha “hatavaḍḍhino”ti. Taṃ panāyaṃ cakkhādīsu saṃvaravidhānaṃ vaḍḍhihananaṃ maññati. Tenāha “mariyādakārakassā”ti. Brūhetabbanti ulāravisaṃyūpahārena vaḍḍhetabbaṃ pīnetabbaṃ. Taṃ pana ananubhūtānubhavanena hotīti āha “aditṭhaṃ dakkhitabba”nti. Anubhūtaṃ pana apaṇītaṃ hotīti vuttaṃ “ditṭhaṃ samatikkamitabba”nti. Sesavāresupi eseva nayo. Paramaditṭhadhammanibbānavādī kiresa paribbājako, tasmā evaṃ chasu dvāresu vaḍḍhiṃ paññapeti. Yasmā yaṃ channampi cakkhādīnaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ paṭikkhipanto lokassa avaḍḍhitaṃ vināsameva paññapeti, tasmā so sayampi vaḍḍhihato hatavaḍḍhito.

Samkilesato ārakattā ariyo niyyānikadhammabhāvato ñāyo dhammo. Vajjalesassapi abhāvato kusalo. Tenāha “parisuddhe kāraṇadhamme anavajje”ti. Uggatassāti uccakulīnatādinā ulārassa. Mukhe ārakkhaṃ ṭhapetvāti mukhena saṃyato hutvā. Ambajambūādīni gahetvā viya apūrayamānoti ambajambūādīni aññamaññavisadisāni viya pūraṇakathānayaṇa yaṃ kiñci akathetvā. Tenāha “mayā kathitaniyāmenā”ti.

208. Phalasamāpattiyā vuṭṭhitoti divāvihārato vuṭṭhitoti attho. Divāvihāropi hi “paṭisallāna”nti vuccati “rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitaṅko udapādī”tiādīsu. Bhagavā hi phalasamāpattito vuṭṭhānuttarakālaṃ tesāṃ kathāsallāpaṃ sutvā divāvihārato vuṭṭhāya tattha gato. Saṃvego nāma sahottappaññaṃ, taṃ nibbindanavasenaṃ hoti, saṃveganissitaṃ sandhāyāha “pītisaṃvegena saṃviggo”ti. So pana yasmā purimāvatthāya calanaṃ hoti cittassa, tasmā āha “calito kampito”ti. Tikhiṇasotena purisenāti bhagavantaṃ sandhāyāha.

209. Dhammadesanaṃ ārabhi yathā vineyyadamanakusalo vasanaṭṭhānaṭṭhenāti idaṃ āramitabbabhāvassa bhāvalakkhaṇavacanāṃ. Āramati etthāti ārāmo, rūpaṃ ārāmo etassāti rūpārāmaṃ, tato eva tanninnabhāvena rūpe ratanti rūparataṃ, tena sammo duppattiyā rūpena sammuditanti rūpasammuditaṃ, tadetaṃ tadabhihatajavanakiccaṃ tattha āropetvā vuttaṃ. Dantantiādīsupi eseva nayo.

Dantaṃ damitaṃ. Nibbisevananti vigatavisukāyikaṃ. Guttanti satiyā guttaṃ. Rakkhitanti tasveva vevacanaṃ. Saṃvutanti apanītaṃ pavesanivāraṇena. Tenāha “pihita”nti.

210. Uppajjanapariḷāhanti uppajjanakilesapariḷāhaṃ. Kiṃ vacanaṃ vattabbaṃ assāti rūpārammaṇaṃ anubhavitvā samudayādipahānaṃ pariggaṇhitvā parinibbinditvā virajjitvā yo vimutto, tattha kiṃ vuddhihatapariyāyo avassaṃ labhati na labhatīti pucchati. Paribbājako tādise sārabaddhavimuttike vuddhihatoti na vadeyyāti āha “na kiñci, bho, gotamā”ti.

211. Teti tayā, ayameva vā pāṭho. Vassaṃ vāso vassaṃ uttarapadalopena, vassituṃ arahatīti vassiko, vassakāle nivāsānucchavikoti attho.

Nātiucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nātiucco hoti nātinīco. Nātitanūnīti hemantikassa viya na khuddakāni. Nātibahūnīti gimhikassa viya na atibahūni. Missakānevāti hemantikagimhikesu vuttalakkhaṇavomissakāni. Uṇhapavesanattāyāti niyūhesu purebhattaṃ pacchābhattaṇca patitasūriyobhāsavasena uṇhassa abbhantarapavesanattāya. Bhittiniyūhāni nīhariyantīti dakkhiṇapasse bhittisu niyūhāni nīharitvā karīyanti. Vipulajālānīti puthulachiddāni. Udakayantānīti udakavāhakayantāni.

Nīluppalagacchake katvāti vikasitehi nīluppalehi gacchake naḷinike katvā. Gandhakalalanti gandhamissakakaddamaṃ. Yamakabhittīti yugaḷabhitti, tassā antare nāḷi, yato udakaṃ abhiruhati. Lohanāḷinti lohamayayantanāḷiṃ. Jālanti tambalohamayaṃ jālaṃ. Heṭṭhā yantaṃ parivattenti heṭṭhābhāge udakayantaṃ gamenti. Udakaphusite temente vivaṇṇatā māhosīti nīlapaṭaṃ nivāseti. Divākāleti divasavelāya. Ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmīti etena attano phalasamāpattivihāro bhagavatā dassitoti āha - “tāya ratiyā ramamānoti idaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattiratim sandhāya vutta”nti.

212. Mahā ca nesaṃ papañcoti nesaṃ rājūnaṃ mahāpapañco rājiddhivasena sabbadā sampattivisayo ca, anubhavituṃ na labhanti adhippāyo. Mante gavesantā vicaranti, na bhogasukhaṃ. Gaṇanā nāma acchinnaṇaṇā, na vigaṇaṇaṇā na paṇaṇaṇā. Āvaṭṭoti yathādhigate dibbe kāme pahāya kāmahetu āvaṭṭo nivatto parivattito bhavēyya. Evaṃ mānusakā kāmāti yathā koci kusaggena udakaṃ gahetvā mahāsamudde udakaṃ mineyya. Tattha mahāsamudde udakameva mahantaṃ vipulaṃ paṇītaṇca, evaṃ dibbānaṃ kāmānaṃ samīpe upanidhāya mānusakā kāmā appamattakā oramattakā nihīnā, dibbāva kāmā mahantā vipulā ulārā paṇītā. Samadhigayhāti sammā adhigamanavasena niggayha dibbampi sukhaṃ hīnaṃ katvā tiṭṭhati.

213. Ārogyahetukaṃ sukhaṃ assa atthīti sukhī, taṃ panassa rogavigamatovāti āha “paṭhamaṃ dukkhito pacchā sukhito”ti. Serī nāma attādhīnavuttīti āha “serī ekako bhavēyyā”ti. Attano vaso sayamvaso, so etassa atthīti sayamvasī. Aṅgārakapallaṃ viya kāmavattthupariḷāha hetuto. Tacchetvāti ghaṭṭetvā, kaṇḍūyitvāti attho.

214. Yena kāyo madhurakajāto hoti, taṃ kira kuṭṭhaṃ chaviṃ vināseti, cammaṃ chiddajātaṃ viya hoti. Tenevāha “upahatakāyappasādo”ti. Paccalatthāti paṭilabhi. Avijjābhībhūtatāya virodhipaccayasamāyogena paññindriyassa upahatattā. Āyatim

dukkhaphalatāya etarahi ca kilesadukkkhabahulatāya kāmānaṃ dukkhasamphassatā, tadubhayasaṃyuttesu tesu ca taṃ asallakkhitvā ekantasukhābhiniवेशो viparītasāññāya, na kevalāya sukhavedanāya sukhāti pavattasaññī.

215. Tānīti kuṭṭhasarīre vaṇamukhāni. Asucīnīti asubhāni. Duggandhānīti vissagandhāni. Pūtīnīti kuṇapabhūtāni. Idānīti etarahi. Nakhehi vippataccanaaggiparītāpanehi atinippīlanakāle pāṇakā...pe... paggharanti, tena vedanā tanukā hoti. Evanti vuttanayena vedanāya tanukabhāvato.

Ārogyabhāve dhanalābhādīlābhuppattito, asati ca ārogye lābhassa nīratthakabhāvato, dīṭṭhadhammikādisabbasampattīnaṃ lābhassa nimittabhāvato ca ārogyaparamā lābhā. Nibbāne sukhuppattito, asati ca nibbānādhigame tādissassa sukhassa anupalabbhanato, sabbasañkhatavivittattā ca sabbaso ca saṃsāradukkhābhāvato, adhigate ca tasmīṃ sakalavaṭṭadukkhābhāvato ca nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ. Pūbbabhāgamaggānanti kāyānupassanādibhedabhinnaṃ ariyamaggassa pūbbabhāgiyānaṃ maggānaṃ. Tesañca amatagāmitā nāma tanninnatāvaseneva sacchikiriyāvasenāti āha “pūbbabhāgagamaneneva amatagāmina”nti. Aṭṭhaṅgiko ariyamaggo khemo sabbaparissayasamugghātanena anupaddutattā, taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddutattā taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddavahetuto ca. Laddhivasena gahitāti sassatavādādīhi kevalaṃ tesāṃ laddhivasena tathā gahitā. Khemaamatagāminanti iminā hi “khemaṃamatagāmina”nti vibhattialopena niddeso, attho pana vibhattilopena daṭṭhabboti dasseti.

216. Anomajjātīti anu anu omajjati. Aparāparaṃ hatthaṃ heṭṭhā otārento majjati.

217. Chekanti ghanabhāvena vītaṃ. Ghanamaṭṭhabhāvena sundaraṃ hotīti āha “saṃpanna”nti. Sādhūhi paramappicchasantutuṭṭhehi lāto gahitoti sāhūḷi. Saṅkāraḷakaṃ niccakāḷakaṃ.

218. Tattha tattha rujanaṭṭhena vibādhanatṭhena rogova bhūto. Vipassanāññāṇenapi sikhāppattena ārogyaṃ ekadesena passati, nibbānañca vaṭṭapaṭipakkhatoti āha “vipassanāññāṇaṇcevā”ti.

219. Antarāti paṭhamuppatti jarāmaraṇānaṃ vemajjhe. Upahatoti pīttasemhādīdosehi dūsitabhāvena kathito. Pīttādīdose pana bhesajjasevanāya nivattento upahataṃ paṭipākatikaṃ karonto cakkhūni uppādeti nāma. Vinaṭṭhānīti anuppattidhammataṃ āpannāni.

220. Pubbe vutte sāhūḷiyacīre. Vaṭṭe anugatacittenāti anamatagge saṃsāravaṭṭe anādīnavadassitāya anugāmicittena.

221. Dhammassāti nibbānassa. Anudhammanti anurūpaṃ niyyānadhammaṃ. Tenāha “anucchavikaṃ paṭipada”nti. Pañcakkhandheti pañcupādānakkhandhe dasseti. “Dīgharattaṃ vata, bho”tiādinā pāḷiyaṃ vivaṭṭaṃ dassitaṃ. Tenāha “upādānanīrodhāti vivaṭṭaṃ dassento”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Māgaṇḍīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. Devena vassena kato sobbho devakatasobbho. Tenāha “vasso...pe... rahado”ti. Guhāti paṃsuguhā pāsāṇaguhā missakaguhāti tisso guhā. Tattha paṃsuguhā udakamuttaṭṭhāne ahosi ninnaṭṭhānaṃ pana udakena ajjhotthataṃ. Umaṅgaṃ katvāti heṭṭhā suduggaṃ katvā. Anamataggiyaṃ paccavekkhitvāti “na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo iminā dīghena addhunā anāvuṭṭhapubbo”tiādinā idaṅca taḷākaṃ mayā vutthapubbaṃ bhavissati, tampi ṭhānaṃ so ca attabhāvo apaññattikabhāvaṃ gatoti evaṃ anamataggiyaṃ paccavekkhitvā tādisaṃ ṭhānaṃ gantaṃ vaṭṭati. Iminā nayena samuddapabbatadassanādīsopi paccavekkhaṇāvidhi veditabbo.

Uccaṃ nadamānāyāti uccaṃ katvā saddaṃ karontiyā kāmāssādabhavassādādivatthuntī “ayaṅca ayaṅca kāmo iṭṭho kanto manāpo, asuko bhavo iṭṭho kanto manāpo, evamayaṃ loko piyehi piyatara”ti evaṃ kāmāssādabhavassādālokassādādisaṅkhātaṃ vatthūṃ. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttāti niyyānikā, niyyānaṃ vā phalaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritādisaṃkilesato niyyātīti vā niyyānīyā, ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā aniyyānikattā. Tiracchānabhūtāti tirokaraṇabhūtā. Gehassitakathāti kāmapaṭisaṃyuttakathā. Kammatṭhānabhāveti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammattṭhānabhāve. Saha atthenāti sātthakaṃ, hitapaṭisaṃyuttanti attho. Visikhāti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”tiādīsū viya. Tenevāha “sūrā samatthā”ti “saddhā pasannā”ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “kumbhadāsikathā vā”ti.

228. Vohāro viya tesāṃ tathā vohāramattaṃ gahetvā vuttaṃ “brahmacariyavāse”ti. Akatāti samena, visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti akaṭavidhā. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesāṃ anibbattataṃ dasseti. Iddhiyāpi na nimmitāti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. Animmātāti kassaci animmāpitā. Rūpādijanakabhāvanti rūpasaddādīnaṃ paccayabhāvaṃ, rūpādayopi pathaviyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa adhippāyo. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattanaṃ, evametepīti āha “pabbatakūṭā viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā”ti. Yamidaṃ bījato aṅkurādi jāyatīti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati nāvijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. Evaṃ ṭhitāti evaṃ nibbikārā ṭhitā. Ubhayenapīti atthadvayenapīti vadanti. “Kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyīṭṭhitā”ti padadvayenapi. Tesāṃ sattannaṃ kāyānaṃ. Ṭhitattāti nibbikārābhāvena ṭhitattā. Na calantīti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesāṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyīṭṭhitatā. Aniñjanaṅca atthato pakatiyā avaṭṭhānamevāti dassetuṃ “na vipariṇāmentī”ti vuttaṃ. Tathā avipariṇāmadhammattā eva te aññamaññaṃ na byābādhenti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāliyaṃ “nāla”ntiādi vuttaṃ.

Pathavī eva kāyekadesattā pathavīkāyo. Hantaṃ vā ghātetuṃ vā samattho nāma natthi jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato, eteneva nesamahantabbatā aghātetabbatā atthato vuttāyevāti daṭṭhabbā. Tathā hi vuttaṃ “sattannaṃtveva kāyāna”ntiādi. Sotaṃ vā sāvetuṃ vā samattho nāma natthīti

paccekam nesaṃ savanesu asamatthattā tadekadesādīsopi asamatthataṃ dīpeti. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “yathā muggarāsiādīsū”tiādi. Kevalaṃ saññāmatameva hoti, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo. Kevalaṃ takkamattena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpeti etena yasmā takkikā niraṅkusatāya parikkappanassa yaṃ kiñci attanā parikkappitaṃ sārato maññamānā tattheva abhinivissa takkadiṭṭhiggāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesāṃ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kattabbāti dasseti. Kecīti sārasamāsācariyā. Pañcendriyavasenāti pañcarūpindriyavasena. Kammanti laddhi kammabhāvena supākaṭattā. Avaṅkakathātāraṇādikā dvāsaṭṭhi paṭipadā. Ekasmiṃ kappeti ekasmiṃ mahākappe.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso, itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. Bhikkhu ca pannakotiādi tesāṃ pāḷiyeva. Tattha pannakoti bhikkhāya vicāraṇakoti vadanti, tesāṃ vā paṭipattiṃ paṭipannako. Jinoti jiṇṇo, jarāvasena nihīnadhātukoti vadanti, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto kassacipi dhammaṃ na katheti, tenāha “na kiñci āhā”ti. Alābhinti “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhatī”tiādinā nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ samaṇaṃ pannabhūmiṃ vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvīkāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. Bahū devāti cātumahārājīkādivasena nesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājīkānaṃ ekacco antarabhedo “mahāsamayasuttana” dīpetabbo. Mānusāpi anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena mānusāpi anantabhedā. Pisācā eva pesācā, te aparapetādayo mahantā veditabbā.

Chaddantadahamandākinīyo kuḷīramucalindanāmena vadati. Gaṇṭhikāti pabbagaṇṭhikā. Paṇḍitopi...pe... uddhaṃ na gacchati, kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā paripāceti nāma sīghaṃyeva visuddhipattiyā. Paripakkaṃ phussa phussa patvā patvā paripakkabhāvāpādanena byantiṃ karoti nāma. Suttaḡeṭi suttavaṭṭiyaṃ. Nibbeṭhiyamānameva paletiti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaddhīti dasseti paricchinnarūpattā.

229. Niyativāde pakkhipantoti sabbaññutaṃ paṭijānitvāpi padesaññutāya asampāyamāno tattha attano aññānakiriyaṃ pariharitvaṃ asakkonto ca “evamesā niyatī”ti niyativāde pakkhipanto.

230. Dhammakathāya apassayabhūto anussavo etassa atthīti anussavī, tenevassa apassayavādaṃ dassetuṃ “anussavanissito”ti āha. Savanaṃ saccatoti yaṃ kiñci anussavaṃ, taṃ savanaṃ saccanti gahetvā ṭhito. Piṭakasampadāyāti ganhasampādanena, tādisaṃ ganhaṃ paguṇaṃ vācuggataṃ katvā taṃ nissāya dhammaṃ katheti. Tenāha “vaggapaṇṇāsakāyā”tiādi.

232. Mandapaññoti parittapañño. Momūhoti sammuyhako. “Evantipi me no”tiādinā vividho nānappakāro khepo vācāya paravādānaṃ khīpanaṃ vācāvikkhepo, taṃ vācāvikkhepaṃ, na marati na pacchijjati yathāvutto vādavikkhepo etāyāti amarā, tattha pavattā diṭṭhi amarāvikkhepo, taṃ amarāvikkhepaṃ. Apariyantavikkhepanti “evampi me no”tiādinā pucchitassa apariyosāpanavasena vikkhepaṃ. Ito cito ca

sandhāvati ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. Gāhaṃ na upagacchatīti micchāgāhatāya uttaravidhānāya purimapakkhaṃ ṭhapetvā gāhaṃ na upagacchati. Amarāsadisāya amarāya vikkhepoti amarāvikkhepo.

Idaṃ kusalanti ettha iti-saddo pakārattho, iminā pakārenāti attho. Amarāvikkhepiko yathā kusale, evaṃ aññasmiṃ yaṃ kiñci kenaci pucchitaṃ atthaṃ attano aruccanatāya “evantipi me no”tiādīnā tattha tattha vikkhepaññeva āpajjati, tasmā “evantipi me no”tiādī tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu cettha vikkhepavādino vikkhepapakkhassa ananujānanaṃ vikkhepapakke avaṭṭhānaṃ yuttanti? Na, tatthāpi tassa sammūlhasa paṭikkhepavaseneva vikkhepavādassa pavattanato. Tena vuttaṃ “no”ti. Tathā hi sañcayo belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha - “nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno pucchāya vikkhepamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamattaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā yuttā”ti? Vuccate - na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādabhayaena ca vikkhepaṃ āpajjati. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇamyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva sā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā, indriyabaddhato ca tatiyaṭṭhānabhāve dassito.

234. Sannidhikāraṃ kāmēti ettha anindriyabaddhāni adhippetānīti tilataṇḍulādiggahaṇaṃ, tassa lokassa appasādaparihāratthaṃ kadāci taṇḍulanāḷiādisaṅgahaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ “tilataṇḍulādayo paññāyanti”ti.

236. Ājivakā matā nāmāti ime ājivakā sabbaso sammāpaṭipattirahitā micchā eva ca paṭipajjamānā adhisīlasaṅkhātassa sīlajīvitassa abhāvena matā nāma. Puttamātāti mataputtā. Samaṇe gotame brahmacariyavāso atthīti samaṇaṃ eva gotamaṃ parisuddho suparipuṇṇo takkarassa sammā dukkhakkhayāvaho brahmacariyavāso atthi. Etenettha dhammasudhammatādidīpanena buddhasubuddhatañca dīpeti, aññattha natthīti iminā bāhirakesu tassa abhāvaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sandakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. Abhiññātāti ediso ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Appasaddassa vinīto, appasaddatāya mandabhāṇitāya vinītoti ca appasaddavinītoti vuccamāne aññena vinītabhāvo dīpito hoti, bhagavā pana sayambhuññaṇena sayameva vinīto. Tasmā pāḷiyaṃ “appasaddavinīto”ti na vuttaṃ. Tenāha “na hi bhagavā aññena vinīto”ti.

238. Hiyyodivasam upādāya tato āsannāni katipayāni divasāni purimāni nāma honti, purimānīti ca pubbakāni, atītānīti attho. Tato paranti yathā vuttaatītadivasato anantaram param purimataram atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamam purimapurimatarabhāvo, evam santepi yadettha “purimatara”nti vuttam, tato pabhuti yam yam oram, tam tam param, yam yam param, tam tam “purimatara”nti vuttam hoti. Kutūhalayuttā sālā kutūhalasālā yathā “ājaññaratho”ti. Ime dassanādayo.

Ayathābhūtaguṇehīti ayathābhūtam micchādīpitaatthamatteneva ugghositaguṇehi samuggato ghosito. Taranti atikkamanti etenāti tittham, aggamaggo. Diṭṭhigatikamaggo pana ayathābhūtopi tesam tathā vitaraṇam upādāya titthanti vohariyatīti tam karontā titthakarā. Osaratīti pavisati.

239. Sahitanti pubbāparāvīruddham. Na kiñci jātanti paṭiññādosahetudosaudāharaṇadosaduṭṭhadosatāya na kiñci jātam. Tenāha “āropito te vādo”ti. Vadanti tena paribhāsantīti vādo doso. Sabhāvakkosenāti sabhāvato pavattakoṭṭhāsena.

240. Piḷeyyāti madhubhaṇḍena saha bhājane piḷetvā dadeyya. Sabrahmacārīhi sampayojetvāti sahadhammikehi viheṭṭhanapayogaṃ katvā, tenāha “vivādam katvā”ti.

241. Itarītareṇāti paṇītato itarena. Tenāha “lāmakalāmakenā”ti.

242. Bhattakosakenāti kosakabhattena, khuddakasarāvabhattakenāti attho. Beluvamattabhattāhārāti billapamāṇabhattabhojanā. Oṭṭhavaṭṭiyāti mukhavaṭṭiyā. Sabbākārenevāti sabbappakāreneva. Anappāhāroti na vattabbo kadāci appāhāroti katvā. Tattha ativiya aññehi avisayham appāhāratam bhagavato dassetuṃ “padhānabhūmiya”ntiādi vuttam. Mayāti nissakkavacanam. Visesatarāti tena dhammena visesavantatarā.

Vatasamādānavaseneva paṃsukūlam dhārentīti paṃsukūlikāti āha - “samādinnaṃ paṃsukūlikaṅgā”ti, saddattho pana “visuddhimagge” vuttanayena veditabbo. Piṇḍapātikā sapadānacārinotiādīsūpi eseṇa nayo. Tattha tattha satthena chinditattā satthalūkhāni. Yam yam sappāyam, tasseva gahaṇam uccinanti āha “uccinitvā...pe... thiraṭṭhānameva gahetvā”ti. Alābulomasānīti alābulomāni viya sukhumatarāni cīvarasuttaṃsūni etesaṃ santīti alābulomasāni. Pātitaṣaṇḍapaṃsukūlanti kaḷevarena saddhiṃ chaḍḍitaṣaṇḍamayam paṃsukūlam, yam tumbamatte puḷave odhunitvā satthā gaṇhi.

“Yathāpi bhamaro puppha”ntiādinā vuttam madhukarabhikkhācāravatam “piṇḍiyālopabhojanam nissāya pabbajjā”ti vacanato bhikkhūnam pakatibhūtam vatanti vuttam “uñchāsake vate ratā”ti. Vata-saddo cettha pakativatasāṅkhātam sakavatam vadati. Tenāha “uñchācariyasāṅkhāte bhikkhūnam pakativate”ti. Uccanīcagharadvāraṭṭhāyino mahantakhuddakagehānam bahidvārakoṭṭhakaṭṭhāyino. Kabaramissakam bhattam saṃharitvāti kaṇājakamissakam bhattam sampiṇḍitvā. Ummārato paṭṭhāyāti gharummārato paṭṭhāya.

Cīvarānuggahatthanti cīvarānurakkhaṇattham. Ettha ca yasmā buddhā nāma sadevake loke anuttaram puññakkhettaṃ, sā cassa puññakkhattatā paramukkaṃsagatā, tasmā sattānaṃ tādisaṃ upakāraṃ ācikkhitvā te ca anuggaṇhantā gahapaticīvaraṃ sādīyanti, catupaccayasantose pana ne paramukkaṃsagatā evāti daṭṭhabbam.

244. Sappaccayanti sahetukaṃ sakāraṇaṃ hutvā dhammaṃ desetīti ayamettha attho. Codako pana adhippāyaṃ ajānanto “kiṃ panā”tiādimāha. Itaro “no na desetī”tiādinā adhippāyaṃ vivarati. Nidānanti cettha ñāpakaṃ uppattikāraṇaṃ adhippetam, tañca tassa tassa anuppattiyuttassa atthassa paṭipakkhaharaṇato “sappāṭihāriya”nti vuccatīti āha “purimassevetam vevacana”nti. Rāgādīnaṃ vā paṭiharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti sappāṭihāriyaṃ. Rāgādipaṭisedhavaseneva hi satthā dhammaṃ desetī.

245. Tassa tassa pañhassāti yaṃ yaṃ pañham paro abhisankharitvā bhagavantaṃ upasankamitvā pucchati, tassa tassa pañhassa. Upari āgamanavādapathanti vissajjane kate tato upari āgacchanakaṃ vādamaggaṃ. Visesetvā vadantoti vattati, “bho gotama, vattumarahatī”ti attano vādabhedanattaṃ āhataṃ kāraṇaṃ attano māraṇattham āvudham nidassento viya visesetvā vadanto pahārakena vacanena. Antarantareti mayā vuccamānakathāpabandhassa antarantare. Dadeyya vadeyya. Evarūpesu ṭhānesūti paravādīhi saddhiṃ vādapaṭivādaṭṭhānesu. Te niggahetum mayā desitaṃ suttapadaṃ ānetvā mamayeveva anusāsaniṃ ovādaṃ paccāsīanti.

246. Sampādemīti manorathaṃ sampādemi. Paripūremīti ajjhāsayaṃ paripūremi. Adhisīleti adhike uttamasīle. Sāvakasīlato ca paccekabuddhasīlato ca buddhānaṃ sīlaṃ adhikaṃ ukkaṭṭhaṃ paramukkaṃsato anaññasādhāraṇabhāvato. Tenāha “buddhasīlaṃ nāma kathita”nti. Ṭhānuppattikapaññāti tattha tattha ṭhānaso uppannapaññā. Tenāha “tatthā”tiādi. Avasesā paññāti idha pāḷiyaṃ āgatā anāgatā ca yathāvuttañāṇadvayavinimuttā paññā.

247. Visesādhigamānanti satipaṭṭhānādīnaṃ adhigandhabbavisesānaṃ. Abhiññā nāma cha abhiññā, tāsū ukkaṭṭhaniddesena chaḷabhiññārahatova aggamaggapaññā idha abhiññāti adhippetā, tassa vosānaṃ pariyoṣānaṃ pāramī paramukkaṃsāti avakāṃsāti ca aggaphalaṃ vuccatīti āha “abhiññā...pe... arahattaṃ pattā”ti.

Upāyapadhāneti ariyaphalādhigamanassa upāyabhūte padhāne. “Anuppannapāpakānuppādādiatthā”ti gahitā tatheva honti, taṃ atthaṃ sādheṇtiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yathāadhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino upāyabhūte, padhānaupāyabhūteti attho. Sammā-saddassa vā yoniso atthadīpakataṃ sandhāya “yoniso padhāne”ti vuttaṃ. Chandaṃ janetīti kattukamyatākusalacchandaṃ uppādeti pavatteti vā. Vāyamatīti payogaparakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ ārabhatīti kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. Cittaṃ ukkhipatīti teneva sahaṇṭavīriyena kosajjapakkhato cittaṃ ukkhipati. Padahatīti sammappadhānabhūtaṃ vīriyaṃ pavatteti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣācakkariyāhi yojetabbāni. “Padahatī”ti vā iminā āsevanādīhi saddhiṃ sikhāpattaṃ ussoḷhivīriyaṃ yojetabbam. Vaḍḍhiyā paripūraṇatthanti yāvatā bhāvanāpāripūriyā paripūraṇattham. Yā ṭhitīti yā kusalānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhavigamena avaṭṭhiti. So asammosoti so avināso. Yaṃ vepullanti yo sabbaso vipulabhāvo mahantatā. Bhāvanāpāripūriti bhāvanāya paripūritā. Atthotipi veditabbam purimapacchimapaḍānaṃ samānatthabhāvato.

Pubbabhāgapāṭipadā kathitātaṃtaṃviseśadhigamassa paṭipadāvibhāvanāya āradhata. Akusalānaṃ dhammānaṃ anuppajjanena anattābhavata nāma natthi vuttaṃ - “uppajjamāna”ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitata. Tathā kusalaṃ dhammānaṃ uppajjanenāti vuttaṃ - anuppajjamānāti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitata. Nirujjhamānāti paṭipakkhasamāyogena vinassamāna, na khaṇanirodhavasena nirujjhamāna.

Lobhādayo veditabbā, ye āradhavi-passakānaṃ uppajjanārahā. Sakim uppajjivāti sabbhāvakathanamattametaṃ. Ekavārameva hi maggo uppajjati. Nirujjhamānoti saraseneva nirujjhamāno. Na hi tassa paṭipakkhasamāyogo nāma atthi. Phalassāti anantarakāleva uppajjanakaphalassa. Paccayaṃ datvāva nirujjhatīti iminā maggo sampati āyatiṃca ekanteneva attābhavoti dasseti. Purimasmimpīti “anuppanna me kusala dhammā anuppajjamāna anattāya saṃvatteyyu”nti etasmiṃ tatiyavārepi. “Samathavi-passanā gahetabbā”ti vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, taṃ pana maggassa anuppannatāya sabbhāvato, anuppajjamāne ca tasmim vaṭṭānattasabbhāvatoti maggassapi sādharmaṇabhāvato na yuttanti paṭikkhipati. Yadi samathavi-passanānampi anuppatti anattābhavā, maggassa anuppattiyā vattabbaṃ natthi.

Mahantaṃ, gāraṃ hoti, tasmā “saṅghagāravena yathārucci vanditum na labhāmi”ti saṅghena saha na nikkhami. Ettakaṃ dhātūnaṃ nidhānaṃ nāma aññatra natthi, mahādhātunidhānato hi nīharitvā katipayā dhātuyo tattha tattha cetiye upanīta, idha pana rāmagāmathūpe vinnāse nāgabhavanaṃ pavittā doṇamattā dhātuyo upanīta. Atimandāni notīti nanu atīva mandāni.

Saṃvijjivāti “kathaṃhi nāma mādiso īdisaṃ anattaṃ pāpuṇissati”ti saṃvegaṃ janetvā. īdisaṃ nāma mādisaṃ ārabha vattabanti kim vadatīti taṃ vacanaṃ anādiyanta.

Santasamāpattito aññaṃ santhambhanakāraṇaṃ balavaṃ natthi tato parihīno sammāpaṭipattiyaṃ paṭittā kathaṃ bhavissatīti āha “santāya...pe... na sakkotī”ti. Na hi mahārajjuyā chinnāya suttatantū santhambhetum sakkotīti. Samathe dassetvā tena samānagatikā imasmim visaye vipassanāpīti iminā adhippāyena “evaṃ uppanna samathavi-passanā...pe... saṃvattanti”ti.

Kāsāvanti kāsāvatattaṃ. Kaccaṃ pīetvā nivattanti pacchimaṃ ovaṭṭikaṃ pīento viya dāḷhaṃ katvā nivattaṃ addasaṃsūti yojana.

Vuttanayenāti “kāma nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”tiādinā vatthukāmakilesakāmesu ādinavadassanapubbakanekkhampapaṭipattiyā chandarāgaṃ vikkambhayaṃ samucchindantaṃ ca “anuppanno ca kāmasavo na uppajjati”tiādinā heṭṭhā sabbāsavasuttavaṇṇanādisu vuttanayena. Ārammaṇarasāṃ anubhavitvā niruddhavi-pāko tadārammaṇamāha. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ bhūtavigataṃ. Anubhūtabhūtā hi bhūtatāsāmaññaṃ bhūta-saddena vuttā. Sāmaññaṃeva hi upasaggaṃ vīseyyatīti. Anubhūtasaddo ca kammavacanicchāya bhāvato anubhava-kavācako dāṭṭhabbo. Vipāko ārammaṇe uppajjivā niruddho bhūtavigatoti vattabbaṃ arahati, vikkappaṇābhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalaṃca kammaṃ ārammaṇarasāṃ anubhavitvā vigatanti vattabbaṃ arahati. Yathāvutto pana vipāko kevalaṃ ārammaṇarasāṃ anubhavanavaseneva pavattatīti anubhavitvā vigatata nippariyāyeneva vutto, tassa ca tathā vuttata kammaṃ bhavitvā vigatapariyāyena, yaṃ “uppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ

pahānāya, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ t̥hitiyā”ti ettha “uppanna”nti gahetvā taṃsadisānaṃ pahānaṃ, vuddhi ca vuttā. Vipaccituṃ okāsakaraṇavasena uppatitaṃ at̥itakammañca tato uppajjituṃ āraddho anāgato vipāko ca “okāsakatuppanno”ti vutto. Yaṃ uppannasaddena vināpi viññāyamānaṃ uppannaṃ sandhāya “nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikāna”ntiādi vuttaṃ.

Tesūti vipassanāya bhūmibhūtesu khandhesu. Anusayitakilesāti anusayavasena pavattā appahīnā maggena pahātabbā kilesā adhippetā. Tenāha “at̥itā...pe... na vattabbā”ti. Tesañhi ambarukkhopamāya vattamānāditā na vattabbā maggena pahātabbānaṃ tādissassa vibhāgassa anuppajjanato. Appahīnāva hontīti iminā appahīnaṭṭhena anusayaṭṭhoti dasseti. Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmāti idaṃ tesu khandhesu uppattirahakilesajātaṃ tāya eva uppattirahatāya bhūmiladdhuppannaṃ nāma, tebhūmakabhūmiladdhā nāma hotīti attho. Tāsu tāsu bhūmisūti manussadevādiattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Tasmīṃ tasmīṃ santāne anuppattianāpāditatāya asamugghātītā. Ettha ca laddhabhūmikaṃ bhūmiladdhanti vuttaṃ aggiāhito viya.

Okāsakatuppanna-saddepi ca okāso kato etenāti okāso kato etassāti ca atthadvayepi kata-saddassa paranipāto daṭṭhabbo. Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṃ ārammaṇaṃ. Nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. Purimanayenevāti avikkhambhituppanne viya “imasmīṃ nāma t̥hāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Asamugghātītattā”ti yojetvā vitthāretabbaṃ.

Vuttaṃ paṭisambhidāmagge. Tattha ca maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṃ apākaṭaṃ supākaṭaṃ kātuṃ ajātaphalarukkho upamābhāvena āgato. At̥itādīnaṃ appahīnatā dassanatthampi “jātaphalarukkhena dīpetabba”nti vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukke nibbattārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṃ honti bhavissanti cāti tāni at̥itādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā chede asati phalāni uppajjissantī, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Tepi pajahatiyeva kilesappahāneneva tesampi anuppattidhammatāpādanato. Abhisāṅkhāraviññāṇassāti paṭisandhiviññāṇassa. Upādinnaanupādinnoti upādinnaṃkhandhato ceva kilesato ca. Upapattivasena vuṭṭhānaṃ dassetumāha - “bhavavasena panā”tiādi. Ye sotāpannassa satta bhavā appahīnā, tato pañca t̥hapetvā itare dve “sugatibhavekadesā”ti adhippetā. Sugatikāmabhavatoti sugatibhavekadesabhūtakāmabhavato. Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti uddhambhāgiyasamyojanasamugghātabhāvato. Yadi arahattamaggo eva ariyamaggo siyā, so eva sabbakilese pajaheyya, sabbabhavehipi vuṭṭhaheyya. Yasmā pana odhisova kilesā pahīyanti, tasmā heṭṭhimahēṭṭhimamaggehi pahīnāvasese kilese so pajahati, iti imaṃ sāmattiyaṃ sandhāya “sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti pi vadantī”ti vuttaṃ. Tathā hi so eva “vajirūpamo”ti vutto.

Hotu tāva vuttanayena anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādāya, uppannānaṃ uppannasadisānaṃ pahānāya anuppattidhammatāpādanāya maggabhāvanā, atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ kusalānaṃ uppādāya uppannānañca t̥hitiyā bhāvanā hoti ekacittakkaṇikattā tassāti codeti, itaro “maggappavattiyāyevā”ti

parihāramāha. Maggo hi kāmañcekacittakkhaṇiko, tathārūpo panassa pavattiviseso, yaṃ anuppannā kusalā dhammā sātisaṃyaṃ uppajjanti, uppannā ca savisesaṃ pāripūriṃ pāpuṇanti. Tenāha “maggo hī”tiādi. Kiñcāpi ariyamaggo vattamānakkhaṇe anuppanno nāma na hoti, anuppannapubbataṃ upādāya upacāravasena tathā vuccatīti dassetuṃ “anāgatapubbaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Ayamevāti ayaṃ maggassa yathāpaccayapavatti eva tīhiti nāmāti, maggasamaṅgī puggalo maggampi bhāvento eva tassa tīhiyā bhāvetīti vuttuṃ vaṭṭati.

Upasamamānaṃ gacchatīti vikkhambhanavasena samucchadavasena kilese upasamentaṃ vattati. Pubbabhāgindriyāni eva vā adhippetāni. Tenevāha “kilesūpasamatthaṃ vā gacchatī”ti.

248. Adhimuccanaṭṭhenāti adhikaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena, tenāha “suṭṭhu muccanaṭṭho”ti. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisaṃyaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavattiākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccaṇīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha “ārammaṇe cā”tiādi. Ayaṃ panatthoti ayaṃ adhimuccanaṭṭho pacchimavimokkhe nirodhe natthi. Kevalo vimuttattho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti. Yena viṣiṭṭhena rūpena “rūpī”ti vucceyya rūpī-saddassa atisaṃyathadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānamiva paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “ajjhatta”ntiādi. Rūpajjhānaṃ rūpaṃ uttarapadalopena. Rūpānīti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “nīlakasiṇādīni rūpāni”ti.

Antoappanāyaṃ subhanti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā anavakāsā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasīsesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimutti siyā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahati, te subhato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisaṃbhidāmagge brahmavīhārabhāvanā “subhāvimokkho”ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasiṭṭhoti. Vissaṭṭhattāti yathāparicchinne kāle nirodhitattā. Uttamo vimokkho nāma ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānapattibhāvato ca.

249. Abhibhavatīti abhibhu parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti abhibhāyatanaṃ, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanaṃ etassāti abhibhāyatanaṃ, jhānaṃ. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanaṃ ca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ abhibhāyatanaṃ. Tenāha “abhibhavanakāraṇāni”tiādi. Tānīti abhibhāyatanaśāññitāni jhānāni. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ

abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbo. Parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. Taṃ pana ajjhatta parikkammavasena laddhaṃ kaṣiṇanimittam asuvisuddhameva hoti, na bahiddhā parikkammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathā laddhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “avaḍḍhitānī”ti. Parittavasenevāti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānēpi parittavaseneva idamabhibhāyatanaṃ vuttaṃ. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatana bhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti “ñāṇuttariko puggalo”ti. Abhibhavitvā samāpajjatīti ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantameva appanājhānuppādananti āha “saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī”ti. Saha nimittuppādenāti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanamaṃ. Yo “khippābhīṇṇo”ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatana bhāvanā. Etthāti etasmim nimitte. Appanaṃ pāpetīti bhāvanā appanaṃ neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhāna pakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāseṇa upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpetī”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikkammaṇa appanāvāro icchito, nāpi mahaggaṭappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī”ti vutto. “Saha nimittuppādenā”ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṃ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ pana “iminā panassa pubbabhāgo kathito”ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ tathā ābhoga bhāve kasmā “jhānasaññāyapī”ti vuttanti āha “abhibhava...pe... atthī”ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhitappamāṇānīti tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “mahantānī”ti.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī arūpasaññī. Saññāsīseṇa jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha alābhitā. Bahiddhāva uppannanti bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannaṃ. Abhidhamme pana “ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti evaṃ catunnaṃ abhibhāyatanaṇaṃ āgatattā abhidhammaṭṭhakathāyaṃ “kasmā pana yathā suttante - ‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī’tiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttā”ti codanaṃ katvā “ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti kāraṇaṃ vatvā “tatha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. ‘Ajjhattaṃ arūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”ti vuttaṃ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti vuttāni, tathā “appamāṇānī”ti daṭṭhabbāni. Atthi hi eso pariyāyo “parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni

abhibhuyyā”ti. Pariyāyakathā hi suddantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanapariyāyoti “ajjhataṃ rūpasaññī”tiādinā paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthābhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito, abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadevaṃ “ajjhataṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”tiādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

“Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhārūpāni passatī”ti, tassa kāraṇavacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ, yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesāṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtatā, desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo, veneyyajjhāsavāsena vijjānānapariyāyakathanabhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti eteneva siddhattā nīlādīabhibhāyatanāni na vattabbānīti ce? Na, nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādībhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesāṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā tadappamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādībhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “imesu panā”tiādī vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharāṇavasena. Vaṇṇavasenāti sabhāvavaṇṇavasena. Nidassanavasenāti passitabbatāvasena. Obhāsavasenāti sappabhāsātāya avabhāsanasena. Umāpupphanti atasipupphaṃ. Nīlameva hoti vaṇṇasaṅkarābhāvato. Bārāṇasiyaṃ bhavanti bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Te dhammeti te satipaṭṭhānādīdhamme ceva aṭṭhavimokkhadhamme ca. Ciṇṇavasībhāvāyeva tattha abhivisiṭṭhāya paññāya pariyosānuttaraṃ satam gatā abhiññāvosānapāramippattā.

250. Sakalaṭṭhenāti sakalabhāvena, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evameva taṃtaṃsampayuttadhammānanti āha “khettaṭṭhenā”ti. Paricchinditvāti idaṃ uddhaṃ adho tiriyaṃ yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Tena tena kāraṇenāti upariādīsu tena tena kasiṇena. Yathā kinti āha - “ālokaṃ rūpadassanakāmo”ti, yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. Aññabhāvānupagamanatthanti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ. Na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. Na aññaṃ pathavīdi. Na hi udakena ṭhitatṭhāne sasambhārapathavī atthi.

Aññakasiṇasambhedoti āpokasiṇādinā saṅkaro. Sabbatthāti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato appamāṇaṃ. Teneva hi nesam kasiṇasamaññā. Tathā hi “tañhī”tiādimāha. Tattha cetasā pharantoti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ viññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena “viññāṇakasiṇa”nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “viññāṇa”nti vuccati. Kasiṇavasenāti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi tṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsaḥbhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ tṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ ākāsameva hutvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti “kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā”ti āha.

252. Vuttoyeva vammikasutte. Nissitañca chavatthunissitattā vipassanāññāssa. Paṭibaddhañca tena vinā appavattanato kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca. Suṭṭhu bhāti obhāsatīti vā subho. Kuruvindajātiādi jātivisesopi maṇi ākarapārisuddhimūlako evāti āha “suparisuddhaākaraṣamuttāhito”ti. Dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha “suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo”ti. Dhovanavedhanādīhīti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādiapaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpasaṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho ādi-saddena. Vaṇṇasampattinti suttassa vaṇṇasampattiṃ.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. Āvutasuttaṃ viya vipassanāññāṇaṃ anupavisitvā tṭhitattā. Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu sammadeva tassa dassanato. Tadārammaṇānanti rūpadhammārammaṇānaṃ. Phassapañcamakacittacetasiḥkaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāññāgatikattā “āvutasuttaṃ viya vipassanāññāṇa”nti vacanaṃ avirodhitam hoti.

Ñāṇassāti paccavekkhaṇaññāṇassa. Yadi evaṃ ñāṇassa vasena vattabbaṃ, na puggalassāti āha “tassa panā”tiādi. Maggassa anantaraṃ, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāññāṇaṃ. Evaṃ santepīti yadipāyaṃ ñāṇānupubbatṭhīti, evaṃ santepi etassa antarā vāro natthīti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu ākaṇkheyyasuttādīsu viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāññāṇassa tāsam antarā vāro na hoti, tasmā tattha avasārābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantameva dassitaṃ vipassanāññāṇaṃ. Yasmā cāti ca-saddo samuccayattho. Tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāññāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. Dibbena cakkhunā bheravarūpaṃ passatoti ettha iddhi vidhaññāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passatoti vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino aparīññāvatthukassa bhayasantāso uppajjati uccavālikavāsīmāhānāgattherassa viya. Idhāpīti imasmiṃ vipassanāññāṇepi, na satipaṭṭhānādīsu evāti adhippāyo.

253. Manomayiddhiyaṃ ciṇṇavasitāya abhiññā vosānapāramippattatā veditabbāti yojanā. Manena nibbattanti abhiññāmanena nibbattitaṃ. Taṃ sadisabhāvadassanattamevāti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi

sadisabhāvadassanattameva. Sajātiyaṃ t̥hito, na nāgiddhiyā aññajātirūpo.
Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhaññaṃ vikubbanakiriyāya
nissayabhāvato.

255. Appakasirenevāti akiccheneva.

256. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “yuvā”ti
vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanato amaṇḍanasīlo hotīti tato visesanatthaṃ
“maṇḍanakajātiko”ti vuttaṃ. Tena vuttaṃ “yuvāpī”tiādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo
kāḷatilakāni. Nātikammāsatilappamāṇā bindavo tilakāni. Vaṅkaṃ nāma piyaṅgaṃ.
Yobbanapīlakādayo mukhadūsipīlakā. Mukhagato doso mukhadoso,
lakkhaṇavacanañcetam mukhe adosassapi pākaṭabhāvassa adhippetattā. Yathā vā
mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena, mukhadoso ca
mukhadoso ca mukhadosoti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi paresaṃ
soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotīti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

259. Paṭipadāvasenāti yathārahaṃ samathavipassanāmaggaṭipadāvasena.
Aṭṭhasu koṭṭhāsesūti satipaṭṭhānādīsu bodhipakkhiyadhammakotṭhāsesu,
vimokkhakotṭhāsesu vāti imesu aṭṭhasu koṭṭhāsesu. Sesesūti vuttāvasesesu
abhibhāyatanakotṭhāsādīsu. Sesam suviññeyyameva.

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā

260. Uggahitunti sikkhituṃ. Uggāhetunti sikkhāpetuṃ, pāṭhato attanā
yathāuggahitamattaṃ tabbibhāvanatthāya uccāraṇavasena paresaṃ gāhetunti
attho. Samayanti diṭṭhiṃ. Sā hi saṃyojanabhāvato sameti sambandhā eti pavattati,
daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti
samayoti vuccati. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sūriyassa
uggamanato atthaṅgaṃ ayaṃ ettako kālo rattandhakāraavidhamanato divā nāma,
tassa pana majjhimapahārasaññito kālo samujjalitapabhātejadahanabhāvena divā
nāma. Tenāha “divasassapi divābhūte”ti. Paṭisaṃharitvāti nivattetvā. Evaṃ cittassa
paṭisaṃharaṇaṃ nāma gocarakkhette t̥hapananti āha “jhānaratisevanavasena
ekībhāvaṃ gato”ti. Etena kāyavivekapubbakaṃ cittavivekamāha.
Sīlādiguṇavisesayogato manasā sambhāvanīyā, te pana yasmā attano sīlādiguṇehi
viññūnaṃ manāpā honti tasmā āha “manavaḍḍhanakāna”ntiādi. Tattha unnamatīti
udaggaṃ hoti. Vaḍḍhatīti saddhāvasena vaḍḍhati. Tenāha bhagavā -
“anussaraṇampahaṃ, bhikkhave, tesam bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmī”ti.

261. Paññapemīti pajānanabhāvena ñāpemi tathā vavatthapemi. Tenāha “dassemi
t̥hapemī”ti. Paripuṇṇakusalanti sabbaso puṇṇakusaladhammaṃ, uttamakusalanti
uttamabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ pattakusaladhammaṃ. Ayojjhanti vādayuddhena
ayodhanīyaṃ, vādayuddhaṃ hotu, tena parājayo na hotīti dasseti, tenāha
“vādayuddhenā”tiādi. Saṃvarappahānanti pañcasu saṃvaresu yena kenaci
saṃvarena saṃvaralakkhaṇaṃ pahānaṃ. Paṭisevanappahānaṃ vāti vā-saddena
parivajjanappahānādiṃ saṅgaṇhāti. Sesapadesūti “na bhāsati”tiādīsu padesu. Eseva
nayoti iminā “abhāsanamattameva vadatī”ti evamādiṃ atidisati.

Nābhinandīti na sampatiṇṇa. Sāsane tiṇṇaṃ duccharitānaṃ micchājīvaṃsa vivajjanaṃ vaṇṇiyati, ayaṅca evaṃ katheti, tasmā sāsanaṃ anulomaṃ viya vadati, vadanto ca sammāsambuddhe dhamme cassa appasādaṃ na dasseti, tasmā pasannakāraṃpi vadatīti maññaṃāno tassa vādaṃ na paṭisedhethi.

262. Yathā tassa vacanaṃ, evaṃ santeti yathā tassa paribbājakassa vacanaṃ, evaṃ samaṇabhāve sante labbhamāne. Mayaṃ pana evaṃ na vadāmāti etena samaṇabhāvo nāma evaṃ na hotīti dasseti. Yo hi dhammo yādiso, tattheva taṃ buddhā dīpenti. Visesaññaṃ na hotīti kāyavisesavisaññaṃ tassa tadā natthi, yato parakāye upakkamaṃ kareyyāti dasseti, tassa pana tattha visesaññaṃpi natthevāti. Yasmā kāyapaṭibaddhaṃ kāyakammaṃ, tasmā taṃ nivattento āha “aññaṃ phanditamattā”ti. Kilesasahagatacittenevāti dukkhasamphassa asahananimittena domanassasahagatacitteneva. Dutiyavārepi eseva nayo. Jighacchāpipāsadukkhassa asahananimittena domanasseneva. Vikūjitamattāti ettha virūpaṃ kūjitaṃ vikūjitaṃ pubbenivāsaṇṇissayaṃ upayaṃ, taṃ panettha rodanahasanasamuṭṭhāpakacittasahagatanti dosasahagataṃ lobhasahagatañcāti daṭṭhabbaṃ. Cittanti kusalacittaṃ. Akusalacittaṃ pana atītārammaṇaṃ pavattatīti vattabbameva natthi. Saritvāti yāva na satisaṇṭhāpanā dhammā uppajjanti, tāva supinante anubhūtaṃ viya dukkhaṃ saritvā rodanti. Hasantīti etthāpi eseva nayo. Ayaṅca nayo ye laddhasukhārammaṇā hutvā gahitapaṭisandhikā mātukucchitopi sukheva nikkhamanti, tesāṃ vasena vuttoti daṭṭhabbo. Pāyantiyāti attano janapadadesarūpena pāyantiyā. Ayampīti ājīvopi mātu aññaṃ vihitakāle ca lokassādasena kilesasahagatacitteneva hoti.

263. Samadhiḡayhāti sammā adhiḡatabhāvena gahetvā abhibhavitvā visesetvā visiṭṭho hutvā. Khīṇāsavaṃ sandhāyāti byatirekavasena khīṇāsavaṃ sandhāya. Ayaṅhettha attho - khīṇāsavampi sotāpannakusalaṃ paññaṃpeti sekkhabhūmiyaṃ ṭhitattā. Sesapadesupi eseva nayo.

Tiṇi padāni nissāyāti na kāyena pāpakaṃ kammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvati imāni tiṇi padāni nissāya kusalasīlamūlakā ca akusalasīlamūlakā cāti dve paṭhamacatukkā ṭhapitā. Ekaṃ padaṃ nissāyāti na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappetīti imaṃ ekapadaṃ nissāya kusalasāṅkappamūlakā akusalasāṅkappamūlakā cāti ime dve pacchimacatukkā ṭhapitā.

264. Vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati balavatā mohena samannāgatattā. Tathā hi tāni “momūhacittānī”ti vuccanti.

Kuhinti kiṃnimittaṃ. Kataraṃṭhānaṃ pāpuṇitvāti kiṃ kāraṇaṃ āgamma. Ettheteti etthāti kāyavacīmanasucaritabhāvanāsājīvanipphattiyaṃ. Sā pana heṭṭhimakoṭiyā sotāpattiphalena dīpetabbāti āha “sotāpattiphale bhumma”nti. Yasmā ājīvaṭṭhamakaṃ avasiṭṭhañca sīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa ca pārisuddhipātimokkhādhigamena sotāpattiphalappattiyā siddho hotīti āha - “pātimokkha...pe... nirujjhatī”ti. “Sukhasīlo dukkhasīlo”tiādīsu viya pakatīatthasīlasaddaṃ gahetvā vuttaṃ “akusalasīla”ntiādi.

265. Kāmāvacarakusalacittameva vuttaṃ sampattasamādhānaviratīpubbakassa sīlassa adhippetattā. Tenāha - “etena hi kusalasīlaṃ samuṭṭhātī”ti.

Sīlavāti ettha vā-saddo pāsaṃsatthova veditabboti āha “sīlasampanno hotī”ti. Yo sīlamatte patitṭhito, na samādhipaññāsu, so sīlamayadhammapūritatāya sīlamayo. Tenāha “alamettāvātā”tiādi. Yatthāti yassaṃ cetovimuttiyaṃ paññāvimuttiyañca. Tadubhayañca yasmā arahattaphale saṅgahitaṃ, tasmā vuttaṃ “arahattaphale bhumma”nti. Asesaṃ nirujjhati sukhavipākabhāvassa sabbaso paṭippassambhanato.

266. Kāmapaṭisaṃyuttā saññā kāmasaññā. Sesesupi eseṇa nayo. Itarā dveti byāpādavahiṃsāsaññā.

Anāgāmiphalapaṭhamajjhānanti anāgāmiphalasahagataṃ paṭhamajjhānaṃ. Etthāti yathāvutte paṭhamajjhāne. Ettha ca ujuvipaccanīkena paṭipakkhappahānaṃ sātisaṃyanti paṭhamajjhānaggahaṇaṃ. Tenāha “aparisesā nirujjhantī”ti. Nekkhammasaññānaṃ kāmāvacaracittasahagatatā tassa sīlassa samuṭṭhānatā ca sampayuttanayena veditabbā.

267. Kusalasaṅkappanīrodhadutiyaññānaṃ arahattaphalaakusalasaṅkappanīrodha-paṭhamajjhānaanāgāmiphalaggahaṇena samaṇo dassito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

271. Pañhoti ñātumaṃ icchito attho, tadeva dhammadesanāya nimittabhāvato kāraṇaṃ. Upaṭṭhātūti ñāṇassa gocarabhāvaṃ upagacchatu. Yena kāraṇenāti yena tuyhaṃ upaṭṭhiteṇa kāraṇena dhammadesanā upaṭṭhaheyya, taṃ pana paribbājakassa ajjhāsayavasena tathā vuttaṃ. Tenāha “etena hi...pe... dīpetī”ti. Ekaṅgaṇānīti pidhānābhāvena ekaṅgaṇasadisāni. Tenāha “pākaṭānī”ti.

Jānantoti attano tathābhāvaṃ sayamaṃ jānanto. Sakkaccaṃ sussūsatīti “tathābhūtaṃyeva maṃ tathā avocā”ti sādamaṃ sussūsatī. Tasmāti dibbacakkhulābhino anāgataṃsaññānalābhato. Evamāhāti “yo kho, udāyi, dibbena cakkhunā”ti ārabhitvā “so vā maṃ aparantaṃ ārabha pañhaṃ puccheyyā”ti evaṃ avoca.

Itaranti avasiṭṭhaṃ imasmimṃ ṭhāne vattabbaṃ. Vuttanayamevāti “yo hi lābhī”tiādinā vuttanayameva. Atīteti pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūte atthe. Anāgateti anāgataṃsaññāṇassa visayabhūte anāgate atthe.

Paṃsupadese nibbattanato paṃsusamokiṇṇasarīratāya paṃsupisācakaṃ. Ekaṃ mūlaṃ gahetvāti dīghaso heṭṭhimantena caturaṅgulaṃ, uparimantena vidatthikaṃ rukkhagacchalatādīsu yassa kassaci ekaṃ mūlaṃ gahetvā aññajātikānaṃ adissamānakāyo hoti. Ayaṃ kira nesaṃ jātisiddhā dhammatā. Tatrāti tassa mūlavasena adissamānakatāya. Na dissati ñāṇena na passati.

272. Na ca atthaṃ dīpeyyāti adhippetamatthaṃ sā vācā sarūpato na ca dīpeyya, kevalaṃ vācāmattamevāti adhippāyo. Paṭiharitabbatṭhena parasantāne netabbatṭhena paṭihāriya-saddadvārena viññātabbo bhāvattho, sova pāṭihīrako niruttinayena, natthi etassa pāṭihīrakanti appāṭihīrakataṃ, ta-saddena padaṃ vaḍḍhetvā tathā vuttaṃ, aniyyānaṃ. Tenāha “nirattakamaṃ sampajjati”ti. Subhakiṇṇhadevaloke khandhā viya jotetīti iminā - “dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo attā”ti imamatthaṃ dasseti.

273. Saupasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha “viddheti ubbiddhe”ti. Sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena sucibhāvena upaṭṭhānanti āha “meghavigamena dūrībhūte”ti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti devo, ākāso. “Aḍḍharattasamaye”ti vattabbe bhummatthe vihitavacanānaṃ accantasam̐yogābhāvā upayogavacanāṃ veditabbaṃ. Puṇṇamāsiyañhi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā ante t̐hite aḍḍharatte samayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana t̐hito abhinno nāma. Tenāha “abhinne aḍḍharattasamaye”ti.

Ye anubhontīti ye devā candimasūriyānaṃ ābhā anubhonti vinibhuñjanti vaḷaṇjanti ca tehi devehi bahū ceva bahutarā ca candimasūriyānaṃ ābhā ananubhonto. Tenāha - “attano sarīrobhāseneva ālokaṃ pharitvā viharantī”ti.

274. Pucchāmūlho pana jāto “ayaṃ paramo vaṇṇo”ti gahitapadassa vidhamanena. Acelakapālīnti “acelako hoti muttācāro”tiādinayappavattaṃ acelakapaṭipattidīpakaganthaṃ, ganthasīseneva tena pakāsītavādāni vadati. Surāmerayapānamanuyuttapuggalassa surāpānato virati tassa kāyaṃ cittaṃcā tāpentī samvattatīti surāpānavirati.

275. Ekantaṃ accantameva sukhaṃ assāti ekantasukhaṃ. Pañcasu dhammesūti “pāṇātipātā paṭiviratī”tiādīsu pañcasu sīlācāraddhammesu. Na jāniṃsūti sammōsena anupaṭṭhahanti tadatthaṃ na bujjhanti. Buddhuppādena kira vihatatejāni mahānubhāvāni mantapadāni viya bāhirakānaṃ yogāvacaraganthena saddhiṃ yogāvacarapaṭipadā nassati. Uggaṇhiṃsūti “pañca pubbabhāgadhamme”tiādivacanamattaṃ uggaṇhiṃsu. Tatiyajjhānatoti kāraṇopacārena phalaṃ vadati, phalabhūtato tatiyajjhānato.

276. Ekantasukhassa lokassa paṭilābhena pattiyaṃ tattha nibbatti paṭilābhasacchikiriya. Ekantasukhe loka anabhinibbattitvā eva iddhiyaṃ tattha gantvā tassa sattalokassa bhājanalokassa ca paccakkhato dassanaṃ paccakkhasacchikiriya. Tenāha “tatthā”tiādi.

277. Udañcanikoti udañcano. Viñjhupabbatapasse gāmānaṃ anivittattā tiṃsayojanamattaṃ t̐hānaṃ aṭavī nāma, tattha senāsanaṃ, tasmīṃ aṭavisenāsane padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ bahūnaṃ tattha nivāsena ekaṃ padhānagharaṃ ahoṣi.

Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vekhanasasuttavaṇṇanā

280. Saha vatthukāmena kilesakāmo garu garukātabbo etassāti kāmagaru. Tesveva kāmesu ninnapoṇapabbhārajjhāsayoti kāmādhimutto. Pabbajjāpaṭhamajjhānādikaṃ nekkhammaṃ garu garukātabbaṃ etassāti nekkhammagaru. Tattha ninnapoṇapabbhārajjhāsaya nekkhammādhimutto svāyamattho yathā ekacce gahaṭṭhe labbhati, evaṃ ekacce anagārepīti āha “pabbajitopi”tiādi. Ayaṃ pana vekhanaso paribbājako. So hi vekhanasatāpasapabbajjaṃ upagantvā vekhanasena iminā diṭṭhimādāya samādiyitvā t̐hitattā “vekhanaso”ti vuccati. Yathā loko sayāṃ ekādasahi aggīhi ādittopi samāno paccakkhato anubhaviyamānaṃ sālākikaṃ aggisantāpaṃ viya anādikālānugatasammākavacarasantāpaṃ ādittatāya na sallakkheti, sammāsambuddhena pana mahākaruṇāsamussāhitamānasena “sabbāṃ, bhikkhave, āditta”nti ādittapariyāye desiyamāne sallakkheti, evaṃ ayampi

anādikālaparibhāvitam attajjhāsaya avaṭṭhitam kāmādhimuttam sarasena
anupadhārento satthārā - “pañca kho ime, kaccāna, kāmaguṇā”tiādinā kāmaguṇesu
kāmasukhe bhāsiyamāne “kāmādhimuttam vata pabbajitassa citta”nti
upadhāressatīti āha - “imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttatam
sallakkhessatī”ti. Kāmaggasukhanti kāmetabbavatthūhi aggabhūtam sukham. Sabbe
hi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā, te paṭicca uppajjanasukhato
nibbānasukhameva aggabhūtam sukham. Yathāha - “yāvatā, bhikkhave, dhammā
saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti - “nibbānam paramam
sukha”nti ca. Tena vuttam “nibbānam adhippeta”nti.

281. Pubbenivāsaññālabhino pubbantam ārabha vuccamānakathā anucchavikā
tadatthassa paccakkhabhāvato, tadabhāvato vekhanasassa ananucchavikāti āha
“yasmā...pe... natthī”ti. Anāgatakathāya...pe... natthīti etthāpi eseṇa nayo.
Ārakkhatthāyāti devatāhi mantapadehi saha ṭhitā tattha ārakkhatthāya. Avijjāyāti
idaṃ lakkhaṇavacanam, taṃmūlakattā vā sabbakilesadhammānam avijjāva gahitā.
Jānanam pahīnakilesapaccavekkhaṇaññāṇena. Sesam suviññeyyameva.

Vekhanasasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca paribbājakavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses. 3. The Chapter on Wanderers Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org